

ЗМІСТ ЕТНОВАЛЕОЛОГІЇ ЯК СКЛАДОВА ОСВІТНІХ ЦІННОСТЕЙ

Семенова М. О.

Харківський гуманітарно-педагогічний інститут
Харків, Україна

Стаття присвячена проблемі змісту валеологічної освіти, зокрема її складової — етнічної валеології. Необхідність залучення молодого покоління до етновалеологічних цінностей в контексті цінностей освіти обґрунтовано стратегією розвитку суверенної України. Валеологічне виховання як процес залучення до цінностей відбиває антропологічний підхід в освіті, за яким усі освітні реалії розглядаються крізь призму людини, потреб розвитку особистості, принципів природо- та культуровідповідності виховання. Висвітлено проблему змісту валеологічної освіти й виховання, пов'язану з вибором системи цінностей (трансцендентних, соціоцентричних чи антропоцентричних) як уявлень про гуманізм. Зміст валеологічної освіти й виховання має враховувати й етнічний компонент, що подається з наукового погляду.

Ключові слова: освітні цінності, валеологічна освіта, зміст етновалеології, виховання як залучення до трансцендентних, соціоцентричних та антропоцентричних цінностей.

Статья посвящена проблеме содержания валеологического образования, в частности ее составляющей — этнической валеологии. Необходимость приобщения молодого поколения к этновалеологическим ценностям обоснована стратегией развития суверенной Украины. Валеологическое воспитание как процесс приобщения к ценностям отражает антропологический подход в образовании, в соответствии с которым все образовательные реалии рассматриваются сквозь призму человека, потребностей развития личности, принципов культуро- и природосообразности воспитания. Освещена проблема содержания валеологического образования и воспитания, связанная с выбором системы ценностей (трансцендентных, социоцентрических, антропоцентрических) как представлений о гуманизме. Содержание валеологического воспитания и образования должно учитывать и научно осмысленный этнический компонент.

Ключевые слова: образовательные ценности, валеологическое образование, содержание этновалеологии, воспитание как приобщение к трансцендентным, социоцентрическим и антропоцентрическим ценностям.

The article is devoted to the problem of content valeological education, in particular its component — the ethnic valeology. The development strategy of sovereign Ukraine is aimed at education of the young generation valeological values. Valeological education as a process of initiation to the values reflects the anthropological approach in education, according to which all educational realities are considered through the prism of human, development needs of the individual, the principles of natural and cultural appropriateness of education. The problem of educational valeological curriculum related to the choice of values (transcendental, sociocentric, anthropocentric) as the concepts of humanism. Curriculum valeological education should include the ethnic component, which is scientifically based.

Key words: educational values, valeological education, curriculum of the ethnic valeology, education is based on transcendental, sociocentric, anthropocentric values.

© Семенова М. О., 2012

Актуальність роботи

Висвітлення курікулуму (змісту, форм і методів навчання) валеології з погляду етнічної культури дає можливість удосконалювати систему цінностей, що лежить в основі національної системи виховання молодого покоління.

Проблеми етновалеології з погляду її курікулуму тісно пов'язані з проблемами, як валеології, так і розгляду її під кутом етнічності. По-перше, валеологія як відносно нова наукова галузь зацікавлена у розширенні власного предметного поля. Окрім того валеологічна освіта є актуальною з погляду антропологічного підходу, за яким усі освітні реалії розглядаються крізь призму людини, потреб розвитку особистості, природовідповідності виховання. По-друге, етнічна валеологія є складовою валеології й має спиратися на народну мудрість щодо збереження здоров'я, тобто враховувати регіональні етнографічні дослідження, філософію світосприйняття людини традиційної народної культури.

Метою статті є висвітлення етновалеологічних цінностей як складових цінностей валеологічної освіти, змісту етновалеології як навчального курсу з погляду педагогічної аксіології для залучення молодого покоління до цінностей здорового способу життя через освіту.

Проблеми валеології висвітлювали Г. Л. Апанасенко, І. І. Брехман, М. С. Гончаренко, І. О. Гундаров, Л. О. Попова та ін.

Згідно з Конституцією Усесвітньої організації охорони здоров'я, що прийнята 1946 року, здоров'я є станом повного фізичного, душевного й соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороби чи фізичних дефектів. Що стосується хвороб, їх вивчає медична наука, в арсеналі якої є дієві засоби як запобігання хворобам (гігієнічна наука та санітарна практика), так і засоби їх лікування — втручання в організм (фармакологічне, хірургічне, психологічне, фізіотерапевтичне) з метою просування його стану від патології до норми (хоча межа між нормою і патологією є досить умовною). Передбачається, що станом здоров'я має опікуватися як сама людина, так і соціум, часткою якого є індивід. Кожна держава, що зацікавлена у продуктивному функціонуванні, докладає зусиль до збереження людського капіталу й доквілля, сприяє фізичному, соціальному і культурному благополуччю своїх громадян.

1990 року Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України. У Розділі 7 йшлося про екологічну безпеку — «Українська РСР дбає про екологічну безпеку громадян, про генофонд народу, його молодого покоління». Розділ 8 стосується культурного розвитку України — «Українська РСР забезпечує національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя» [1].

Ці розділи у сукупності саме і передбачають умови формування здорового, культурного, національно свідомого громадянина у стратегії творення суверенної держави. Оскільки етнос є складовою біогеоценозу, його продуктивне існування можливе за умов усвідомлення ним єдності соціуму і доквілля, їх складної взаємодії й діалектичного протиріччя. Долання цього протиріччя сприятиме гармонійному існуванню біосоціальної системи, а з погляду антропологічного підходу — здоров'ю людини, яка одночасно є біологічною істотою, соціальним індивідом, громадянином країни, творчою особистістю, представником етнічної культури тощо.

Будь-яка етнічна культура має творчі засади й засоби постійного відтворення. Однак тиск глобалізаційних процесів змушує чинити їм опір для збереження культурної різноманітності, вивчати й цінувати етнічну культуру, а не ігнорувати її. Тому погляд на проблеми валеології з урахуванням досягнень традиційної народної культури може доповнити складну категорію «здоров'я» філософським розумінням світосприйняття людини як представника певного етносу.

Користуючись поняттям «етнос» і його похідним «етнічний», слід зазначити, що це поняття є дискусійними, однак широко використовується у багатьох міждисциплінарних галузях, як-от: етнопедагогіка, етнопсихологія, етнолінгвістика, етносоціологія, етномузикологія, етноботаніка тощо. А. П. Пономарьов визначає етнос як органічну соціальну систему «з чітко вираженою структурою, в основі якої лежить система міжпоколінної етнокультурної інформації, освяченої традиціями». Саме система традицій стабілізує етнос і є свого роду колективною пам'яттю, що акумулює міжпоколінну етнокультурну інформацію [2, с. 119].

В. О. Тишков пропонує більш сучасну інтерпретацію етнічної спільноти. Він вважає, що «ознакою етнічної спільноти є не спільне походження, а уявлення або міф про спільну історичну долю членів цієї спільноти» [3, с. 116]. Під етносом будемо розуміти спільноту, яка усвідомлює історико-культурну й природну єдність, зокрема у ставленні до інших етнічних спільнот і до доквілля.

Нас цікавитиме не соціальне конструювання спільноти, не гетерогенність її внутрішньої культури, а усвідомлення культури етнічною спільнотою, використання її як ресурсу у певних природних умовах, адаптація до природних змін, що знайшло відбиток у світосприйнятті людини традиційної народної культури. Зазначимо, що українську традиційну народну культуру (ТНК) можна визначити як культуру безписьмової традиції (її трансляція відбувається шляхом усного та невербального спілкування), що протягом багатьох століть виробляла, головним чином, селянська громада, втілюючи самобутній світогляд, світосприйняття, соціальний досвід своїх носіїв.

Тоді предметом етновалеології є здоров'я етнічної спільноти, зокрема українського етносу в його регіональних особливостях, знання про засоби адаптації до природних умов і розвиток етнічної спільноти через вивчення світосприйняття людини традиційної народної культури.

Етновалеологія має дати знання про культуру здоров'я, і тим самим сприяти етнокультурному вихованню молоді. Ми визначаємо етнокультурне виховання як етносоціальний процес формування особистості, що забезпечує етнізцію молоді як невід'ємну складову її соціалізації. Оскільки уявлення про здоров'я безпосередньо пов'язане зі світосприйняттям людини, духовна складова здоров'я як етнічної спільноти, так і окремої людини має суттєве значення. Анімістичні вірування, християнські заповіді, культурні традиції давали можливість людині ТНК перебувати у гармонії з собою і довкіллям. Етнічні цінності є значущими для людей матеріальними й духовними чи природними об'єктами, явищами, пов'язаними з довкіллям певної етнічної території.

Техногенна цивілізація змінила умови існування людини, однак саме духовна складова здоров'я (пошук сенсу життя, ставлення до природи, суспільства й до себе тощо) допомагає жити й розвиватися особистості.

Проблеми здоров'я нації піднімає І. О. Гундаров, який висунув припущення про духовні причини демографічної катастрофи погіршення здоров'я нації в Україні та Росії. Він доводить, що соціально-економічні перетворення не відповідають «культурним особливостям наших народів» [4, с. 18]. І. О. Гундаров висловлює думку, що підвищена смертність тісно пов'язана з моральною атмосферою та емоційним станом суспільства, тобто з духовними і душевними чинниками.

Оскільки валеологія акцентує увагу на духовній та соціокультурній сутності поняття «здоров'я», зазначимо, що державна освіта має робити свій внесок у формування духовності особистості. За Б. Бігінасом, «найбільш загальна особистісна освіта, що виражає сутність змісту виховання, — це виховання духовності; можна вважати, що духовність — це міра досконалості особистості... Основне питання, що виникає при визначенні змісту освіти, — вибір системи цінностей» [5, с. 17].

Зазначимо, що поняття «цінності» є багатоаспектним соціальним феноменом, бо поза суспільством цінностей немає, тому з погляду різних наук є підходи до їх визначення, як-от: суспільно-історичний, функціонально-адаптивний, особистісний, екзистенційний, релігійний [6, с. 11]. Більш того, у процесі глобального переходу цивілізації до якісно нового стану свого існування більш актуальною стає проблема людини як носія нових життєвих смислів, тенденцій і цінностей. Проблеми валеології тісно пов'язані цінностями як особистими, так і соціальними, бо проблема здоров'я як фізичного, соціального, духовного благополуччя пов'язана з проблемою смислу життя та морального вибору, а саме здоров'я може виступати у ролі цінності-умови творчої самореалізації людини, цінності-цілі в разі втрати здатності йти до мети, цінності-потреби для повноти сприйняття життя, цінності-ідеалу як фізичної й духовної досконалості особистості тощо.

Трансляція валеологічних знань про здоров'я з необхідністю зачіпає й освітні цінності як певні соціальні ідеї. За Н. О. Ткачовою освітні цінності — «це система соціальних норм, концептуальних ідей, значень, смислів, ідеалів, що відображає провідні гуманістичні пріоритети суспільства та виступає головним орієнтиром для розвитку освітньої системи в цілому. Її опанування під час освітнього процесу спрямоване на

формування у кожної молодої людини власної системи цінностей» [6, с. 18]. Таким чином, цінності є основою змісту освіти й виховання. Б. Бітінас визначає виховання як процес залучення до цінностей і, враховуючи те, що система цінностей завжди має ієрархічний характер, аналізує сутність і проблеми виховання, заснованого на трансцендентних, соціоцентричних та антропоцентричних цінностях.

За радянських часів виховання ґрунтувалося на *соціоцентричних цінностях*, причому найвищою цінністю вважалося людство в цілому. Виховання було спрямоване на формування позитивного ставлення вихованців до різноманітних людських спільнот і особистостей, до культури в цілому. За Б. Бітінасом, базовими цінностями у такому вихованні є свобода, рівність, братерство, труд, мир, творчість, гуманність, солідарність тощо. «Основне протиріччя вбачається між егоїзмом та альтруїзмом, а готовність особистості до самопожертви вважається критерієм її вихованості». Учений зазначав, що готовність до жертвності є слабким місцем такої системи виховання, бо змушує особистість жити в постійній духовній напруженості, на що здатна лише духовна еліта [5, с. 18]. Крім того, людина, що постійно піклується про інших, може втратити ініціативу, відповідальність за власну долю, бо мимоволі очікує допомоги чи сподівається на неї. Щодо здоров'я, воно вважається суспільною цінністю.

Нині українська педагогіка дистанціювалася від соціоцентричних цінностей і акцентує увагу на вихованні на *антропоцентричних цінностях*, що відповідає панівній на європейському просторі неоліберальній ідеології. Базовими цінностями такого виховання є самореалізація, автономність, задоволення, користь, вигода, індивідуалізм тощо. Ідеологічне обґрунтування неолібералізму закріпило в масовій свідомості ціннісні установки підприємницької діяльності (вільна конкуренція між виробниками, вільна торгівля, забезпечення основних політичних прав громадян — свободи слова, віросповідання, проведення зборів тощо), бо ринкова економіка вимагає ефективного результату не лише у виробничій, а й в особистісній сфері. Валеологічна освіта якраз і ґрунтується на принципах антропоцентризму, що підкреслюють Г. Л. Апанасенко та Л. О. Попова. У їх праці «Медична валеологія» зазначено, що валеологія вперше виділила індивідуальне здоров'я як самостійний предмет дослідження й управління [7]. Однак система виховання, заснована на антропоцентричних принципах, має й недоліки. Один з них — вірогідний зсув вихованості у бік елементарного егоїзму (хоча ЗМІ формують у масовій свідомості сприйняття егоїзму як позитивної риси). Це відповідає методологічному індивідуалізму як принципу неоліберальної освітньої політики. Виховання на антропоцентричних цінностях може призвести й до поглиблення соціальної несправедливості у суспільстві. На цей час ми маємо швидке соціальне розшарування населення України. У таких умовах для певної частки населення проблема здоров'я як умови якісного життя перетворюється на проблему виживання.

Пом'якшити негативне сприйняття соціальних проблем якоюсь мірою може виховання, що ґрунтується на *трансцендентних цінностях*. За Б. Бітінасом, зміст означеного виховання «включає такі цінності, як душа, безсмертя, віра, любов, надія, провина, покаяння, покутування тощо». При цьому земні цінності розглядаються як тимчасові, конечні, не здатні привести до справжнього щастя, однак, вони є необхідним засобом для пошуку сенсу життя. Недоліком такої виховної системи є пониження значення підготовки вихованця до земного життя, зсув акцентів на посмертне існування [5, с. 18]. Крім того, таке виховання може сформувати у людини ставлення до Вищої Істоти, що ґрунтується на страхіві або очікуванні певного блага.

Отже, в освіті маємо гостру проблему змісту виховання — якому уявленню про гуманізм надавати перевагу — трансцендентному, соціоцентричному чи антропоцентричному, хоча спільними для всіх систем є норми, що регулюють комунікативну культуру (ввічливість, милосердя, заборони «не вбивай», «не кради» тощо). Оскільки кожна виховна система має сильні й слабкі сторони, освітяни намагаються об'єднати їх на основі загальнолюдських цінностей. Б. Бітінас підкреслює, що будь-яка начебто досконала система цінностей перетворюється на невдалу, якщо вона стає обов'язковою для всіх. Тому зміст виховання полягає у плюралізмі: вихованці, які мають доступ до різних систем цінностей, мають обирати прийнятну для них. «При цьому стає неминучим альтернативне моральне самовизначення при виборі цілі й пошуку сенсу життя» [5, с. 20]. Виховання ж спрямоване на здійснення особистістю морального вибору на основі таких категорій, як совість, відповідальність, обов'язок, що залежать від певної ціннісної системи.

Перманентне реформування української системи освіти має ґрунтуватися на дослідженнях авторитетних педагогів. Так, О.І. Вишневський розробив «Кодекс вартостей сучасного українського виховання», що побудований з урахуванням цінностей різних виховних систем [8, с. 110-112]. Він подає цінності відповідно до їх місця в ієрархії цінностей. Закцентуємо увагу на цінностях, що безпосередньо враховують поняття «здоров'я».

Серед двадцяти «абсолютних, вічних вартостей» першими стоять «віра», «надія», «любов», останні три — «оберігання життя», «мудрість», «благородство». Серед двадцяти «основних національних вартостей» «увага до зміцнення здоров'я громадян України» посідає останнє місце.

Національні цінності О. І. Вишневського є цінностями-ідеями. На першому місці стоїть «українська ідея», далі — «державна незалежність України», «самопожертва в боротьбі за свободу нації». Серед цінностей, дотичних до етновалеології, можна виявити «любов до рідної культури, мови, національних свят, традицій». Залучення до цінності «дбайливе ставлення до національних багатств, до рідної природи» сприятиме формуванню екологічної свідомості вихованців, що є однією з умов збереження здоров'я. Серед «основних громадянських вартостей» цінністю, що зачіпає поняття «здоров'я», є «право людини – на життя, власну гідність, безпеку, приватну власність, рівність можливостей тощо». Сімейні цінності віддзеркалюють гармонію подружнього життя, тому серед них – «здоровий спосіб життя, прихильність до спорту», «гігієна сімейного життя». Останнє місце посідає «багатодітність», яку можливо реалізувати при доброму здоров'ї та соціальному захисті. Цінності особистого життя подано без урахування внутрішньої ієрархії. Отже, такі національні цінності певною мірою враховують валеологічні цінності. Бачимо, що формування духовності молодого покоління, яке має забезпечити його психічне здоров'я, О. І. Вишневський пропонує здійснювати на християнських, тобто трансцендентних цінностях. На нашу думку, такій системі виховання бракуватиме наукового підходу.

Таким чином, етновалеологічна складова змісту валеології має спиратися на науковий підхід до аналізу народних вірувань етносу в історичному аспекті, його системи харчування, особистої гігієни, житла, традицій сімейного й суспільного життя, що

забезпечували здоров'я, адаптацію до довкілля й розвиток етносу в історичному поступі. Тоді формування валеологічної свідомості молодого покоління відбуватиметься на основі розвитку національної самосвідомості. Такий підхід до змісту валеології відповідає Закону України «Про освіту» (№1060-ХІІ, із змінами від 11 червня 2008), в якому зазначено, що «освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами».

ЛІТЕРАТУРА

1. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). — 1990. — N 31. — с. 429
2. Пономарьов А. П. Українська етнографія: Курс лекцій / А. П. Пономарьов. — К.: Либідь, 1994. — 318 с.
3. Тишков В. А. Реквием по этносу: Исследования по социально-культурной антропологии / В. А. Тишков; ин-т этнологии и антропологии им. Н. Е. Миклухо-Маклая. — М.: Наука, 2003. — 544 с.
4. Гундаров І. О. Духовные причины демографической катастрофы на Украине и в России / І. О. Гундаров // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Валеологія: сучасність і майбутнє: Валеологічні аспекти оздоровлення української нації. — №717. — Вип. 2. — Х., 2006.
5. Битинас Б. Процесс воспитания. Приобщение к ценностям / Б. Битинас — Вильнюс: «Момент», 1988. — 72 с. (Международный фонд образования).
6. Ткачова Н. О. Історія розвитку цінностей в освіті: Монографія. / Н. О. Ткачова — Х.: Видав. Центр ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2004. — 424 с.
7. Апанасенко Г. Л. Медицинская валеология / Серия «Гиппократ» / Г. Л. Апанасенко, Попова Л. А. — Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. — 243 с.
8. Вишневський О. І. Концепція демократизації українського виховання / О. І. Вишневський // Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні: Педагогічні концепції / Кер. авт. кол-ву А. Погрібний. — К.: Школяр, 1997. — 148 с.